

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДМИТРЕНКО ОЛЕНА ПЕТРІВНА

УДК 811.112.2'373.7

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ
МОВІ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Херсон – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
ГАМЗЮК МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ
Київський національний лінгвістичний університет,
декан факультету німецької мови,
завідувач кафедри німецької мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ДЕНИСЕНКО СОФІЯ НИКИФОРІВНА
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри іноземних
мов для природничих факультетів

кандидат філологічних наук, доцент
СОЛДАТОВА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА
Херсонський державний університет,
завідувач кафедри німецької мови

Захист відбудеться “15“ вересня 2010 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 67.051.05 у Херсонському державному університеті за адресою: м. Херсон, провулок 40 років Жовтня, 47, корп. 5.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Херсонського державного університету за адресою: м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27

Автореферат розісланий ”14“ серпня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Волкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена дослідженню корпусу фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові, їх семантичному та структурному аспектам. Проблематика роботи лежить у руслі системно-структурної (таксономічної) наукової парадигми.

У сучасних лінгвістичних пошуках широким спектром відзначаються дослідження фразеологічної номінації (О. І. Діброва, В. М. Телія, В. І. Школяренко, А. А. Уфімцева, W. Fleischer, Cs. Földes, W. Koller, J. Sternkopf, V. Wotjak), механізмів утворення одиниць вторинної номінації (А. Ф. Артємова, В. І. Гавриш, М. М. Гавриш, А. М. Емірова, G. Gréciano, U. Schröter). Активно досліджується семантика ускладнених мовних знаків (М. Ф. Алефіренко, М. А. Гойхман, А. М. Золотова, М. В. Гамзюк, А. М. Мелерович, В. Г. Ніконова, І. І. Чернишова), важлива її надбудова – конотація (В. І. Говердовський, Н. А. Оніщенко, Н. Д. Арутюнова, Ю. П. Солодуб, Th. Schirpan). Ґрунтовно вивчалася національно-культурна складова семантики фразеологічних одиниць (далі – ФО) (Р. Р. Алаярова, Є. М. Верещагін, В. Г. Гак, Д. О. Добровольський, В. Г. Костомаров, О. А. Майборода, Д. Г. Малахов, Д. Г. Мальцева, В. А. Маслово, О. П. Пророченко, О. В. Самсонова), проблема глибинних зв'язків фразеологічної семантики з національним менталітетом (Р. П. Зорівчак, В. М. Телія та ін.). Знайшли своє висвітлення також і дериваційні процеси у фразеології (Н. Ф. Грозан, Л. Б. Давиденко, С. Н. Денисенко, М. Л. Джаграєва, Є. Лабно-Фалецька, О. В. Лазаренко, О. М. Лисенко, С. Б. Пташник, Н. П. Тимошук). ФО активно досліджувалися за принципами польової й тематико-ідеографічної організації (Ю. М. Гаврилов, В. М. Денисенко, А. М. Кузнецов, В. М. Мокієнко, Л. П. Пастушенко, Ю. Ф. Прадід, Л. М. Рязановський, F. Dornseif, W. Friederich, M. Laskowski, H.-M. Militz).

Відзначаючи об'ємність та змістовність пошуків вітчизняних та зарубіжних учених у сфері фразеології, науковці М. В. Гамзюк, В. М. Телія, В. Д. Ужченко, В. І. Школяренко та ін. констатують невирішеність багатьох проблем фразеологічної номінації, глибинних процесів первинної та вторинної фразеологізації, взаємодії семантичних і структурних чинників у процесі становлення цілісного значення ФО, шляхів метафоризації та метонімізації, питання збагачення фразеологічного складу мови (В. Д. Ужченко). Учені наголошують на фрагментарності або навіть на абсолютній недослідженості певних важливих сфер фразеології сучасної німецької мови, до якої, безперечно, належить і соціально-економічна. Аналіз теоретичної літератури свідчить, що ґрунтовні дослідження соціально-економічної сфери у лексиці та фразеології здійснювалися в англійській мові (Б. І. Гінка, Ю. А. Зацний, О. А. Зяблово, О. М. Ріба).

Вибір теми нашого дисертаційного дослідження визначається потребою всебічного вивчення, осмислення і систематизації корпусу ФО на позначення соціально-економічних реалій (соціальних процесів, явищ економічної діяльності індивіда, підприємств, банків, ринків, бірж тощо), оскільки ця сфера фразеологічного фонду сучасної німецької мови ще не була об'єктом спеціального дослідження.

Актуальність роботи зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне, поглиблене вивчення ускладнених мовних знаків у мовному та мовленнєвому аспектах, на подальше вивчення й аналіз процесів утворення і розвитку ФО, їх системної організації, структурних і семантичних особливостей з урахуванням мовних і позамовних чинників. Дослідження ФО соціально-економічної сфери сучасної німецької мови дає змогу розкрити нову грань номінації, демонструє глибинні зв'язки фразеологічної семантики з національним менталітетом, сприяє глибшому розумінню процесів формування мовної картини світу.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами, планами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету “Взаємодія мовних одиниць різних рівнів у системі мови та мовлення: семантико-когнітивний, функціонально-прагматичний аспект” (тему затверджено вченою радою КНЛУ, протокол № 2 від 27 вересня 2004 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні семантичних і структурних особливостей утворення фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій (далі – ФОСЕР) сучасної німецької мови з урахуванням їх національно-культурної специфіки. Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення таких конкретних завдань:

- виокремити, інвентаризувати та систематизувати корпус ФОСЕР з урахуванням їх структурних, семантичних і стилістичних особливостей;
- описати роль стрижневого економічного слова-компонента (далі – ЕК) у формуванні цілісного значення ФОСЕР;
- розкрити зв'язок економічного слова-компонента з національно-культурною специфікою значення ФОСЕР;
- класифікувати досліджуваний корпус ФО за тематико-ідеографічним принципом;
- з'ясувати лінгвальні й екстралінгвальні джерела походження ФОСЕР;
- дослідити основні шляхи та механізми утворення у ході первинного фразеотворчого процесу фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій з урахуванням теоретичних положень соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології;
- виявити й описати основні шляхи і механізми утворення ФОСЕР у результаті вторинного фразеотворчого процесу і показати роль досліджуваних ФО у поповненні словникового складу сучасної німецької мови.

Об'єктом дослідження є семантичні й структурні особливості походження і функціонування ФОСЕР у мові з огляду на національно-культурну специфіку їх значення.

Предметом аналізу постають ФОСЕР сучасної німецької мови як специфічні мовні одиниці вторинної номінації.

Матеріалом дослідження слугували 1800 ФОСЕР, відібрані методом суцільної вибірки в межах відповідної тематики з 21 словника сучасної німецької мови загальним обсягом 21 510 умовних сторінок.

Методологічною основою дисертації слугують загальні засади мовознавства про соціальну сутність мови, теорію пізнання, єдність форми і змісту, мови та мислення, антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці В. М. Верещагіна, В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, В. М. Телії, а також праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з лінгвістичної семантики, етнолінгвістики, лінгвокультурології тощо. Врахування знань зазначених галузей науки дало можливість виявити специфіку етнокультурного членування й категоризації навколишнього світу німецьким етносом.

Методи та прийоми дослідження визначаються метою, завданнями й емпіричним матеріалом. До основних методів належать: *дедуктивно-індуктивний метод* для аналізу, синтезу й узагальнення наукових теорій і концепцій з метою встановлення теоретико-методологічних засад вивчення ФОСЕР; *метод лінгвістичного спостереження й опису* використовувався у формуванні, систематизації і класифікації корпусу досліджуваних ФО та у виявленні їх структурних і семантичних властивостей; *метод компонентного аналізу* слугував для розкриття процесу становлення цілісного значення ФОСЕР і визначення семантичного внеску слова-компонента у його формування; *тезаурусний метод* і дані *історико-етимологічних довідок* уможливили інвентаризацію досліджуваних ФО й розкриття дослівного значення вільних словосполучень – прототипів ФОСЕР; *метод польової організації* залучався до систематизації емпіричного матеріалу за тематико-ідеографічним принципом; *лінгвокраїнознавчий й етнокультурний коментар* розкривав особливості прототипової семантики ФОСЕР.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому **вперше** на ґрунті комплексного аналізу з використанням системного, ономасіологічного і семасіологічного підходів і даних суміжних галузей науки (етнолінгвістики, лінгвокультурології) вивчено ФО, що вербалізують соціально-економічну сферу сучасної німецької мови; **вперше** здійснено комплексне вивчення ФОСЕР з урахуванням їхньої національно-культурної специфіки, де ЕК (слово-компонент, що позначає економічні реалії) розглядається як детермінант етнокультурної інформації; **вперше** в Україні здійснено класифікацію досліджуваних ФО за тематико-ідеографічним принципом.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні розуміння онтологічної сутності мови як соціального явища, у доповненні теоретичних положень лінгвістики про взаємодію мови і суспільства, мови і культури, мови й етносу, універсального та ідеоетнічного у мовних системах. Результати дослідження збагачують теорію вторинної номінації, сприяють розбудові теоретичних засад етнолінгвістики та подальшій розробці теорії мовної картини світу німецького етносу, виявляють шляхи формування його лінгвоментальності. Розгляд ФОСЕР як трансляторів культури, історичного досвіду, звичаїв і традицій німецької нації збагачує теорію комунікативної лінгвістики. Висновки дисертації є певним внеском у вирішення проблем загальної теорії фразеології і лексикології, до яких, насамперед, належать їх системність у мові, взаємодія одиниць різних мовних рівнів, лінгвальних й екстралінгвальних чинників у процесі формування значень мовних одиниць, їх системні зв'язки у мові.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її основних положень і висновків у курсах з лексикології (розділи “Лексико-семантична система мови”, “Ономасіологія і семасіологія”, “Фразеологія німецької мови”), стилістики сучасної німецької мови (розділи “Стильова диференціація лексики та фразеології”, “Семантика тексту”), історії німецької мови (“Історичний розвиток словникового складу німецької мови”); при підготовці спецкурсів з країнознавства, перекладознавства та на практичних заняттях з німецької мови. Систематизований матеріал може бути використаний у лексикографічній практиці при укладанні фразеологічних, ідеографічних та загальномовних словників німецької мови.

Апробація результатів дослідження здійснена на: всеукраїнській науковій конференції “Мовленнєва комунікація в постіндустріальному суспільстві” (Київ, 2006); міжвузівській науковій конференції “Германістика в Україні: сьогодні і перспективи” (Київ, 2003); міжвузівських науково-практичних конференціях “Актуальні проблеми вивчення мов і культур” (Київ, 2002), “Мови і культури у сучасному світі” (Київ, 2003), “Мова, освіта, культура у контексті Болонського процесу” (Київ, 2004); “Методичні та практичні аспекти застосування та розвитку системи контролю знань в університеті” (Київ, 2004), “Удосконалення змісту та форм організації навчального процесу відповідно до міжнародних стандартів” (Київ, 2005), “Індивідуалізація навчального процесу як провідна складова модернізації вищої економічної освіти” (Київ, 2006), “Теоретичні та практичні підходи до впровадження нового покоління освітньо-професійних програм і навчальних планів підготовки фахівців: шляхи розвитку” (Київ, 2007), “Досвід організації та активізації навчального процесу на основі впровадження інноваційних технологій” (Київ, 2008), “Тренінгові технології як засіб формування знань та практичних компетенцій” (Київ, 2009).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 5 статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях ВАК України (2,5 др. арк.) й у тезах до міжнародної наукової конференції (0, 3 др. арк.). Загальний обсяг публікацій становить 2,8 др. арк.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг тексту дисертації складає 215 сторінок, загальний обсяг праці разом з бібліографією й додатками становить 256 сторінок. Список використаної літератури містить 395 позицій, із них 60 німецькою й англійською мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено актуальність, об’єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну значення і практичну цінність дослідження.

Перший розділ “**Теоретичні засади дослідження фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові та їх загальна характеристика**” присвячено описові основних проблем фразеології у системі мови, з’ясуванню властивостей ФОСЕР, їх денотативно-сигніфікативної співвіднесеності, аналізу семантики ускладнених мовних знаків, визначенню ролі та

внеску слова-компонента у формуванні цілісного значення ФОСЕР, обґрунтуванню тематико-ідеографічної класифікації всього корпусу досліджуваних фразеологізмів.

Утворення семантики ФОСЕР базуються на закономірних когнітивних зв'язках образів, символів, знаків, а також на уяві та фантазії про навколишній світ у свідомості людини. Схематично денотативно-сигніфікативну співвіднесеність ФОСЕР можна виразити в такій послідовності: **предмет / ситуація** → **поняття про денотат (Денотат - 1)** → виокремлена індивідом **диференційна ознака** → її **образне представлення** → **фразеологічне значення** → **Денотат ФОСЕР** або **Денотат -2**.

Проблема фразеологічного значення трактується вченими як одна із багатоаспектних або як така, що не піддається однозначному визначенню (М. Ф. Алефіренко, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, О. О. Добриднева, О. В. Кунін, А. М. Мелерович, В. М. Мокієнко, Л. І. Ройзензон, В. М. Телія). У семантиці ФО переплітаються різні типи інформації. Для найповнішого представлення інформації, що виражає план змісту досліджуваних ФО та висвітлення особливостей їх семантики, ми подаємо семантичну структуру ФОСЕР у формі блоків, а саме: **мотиваційний блок (М-блок)**, **денотативний блок (Д-блок)**, **граматичний блок (Г-блок)**, а також **конотативний блок (К-блок)**. Кожний з блоків має свою структуру й містить інформацію різного спрямування, яка об'єднується у загальне цілісне значення ФО.

Мотивацію ФОСЕР (**М-блок**) вважаємо динамічною категорією, оскільки вона може змінюватися, стиратися або зовсім зникати через причини *екстралінгвального* й *лінгвального характеру*. Переважна більшість ФОСЕР має прозору мотивацію, а саме: 1) **ситуативну мотивованість**: *auf dem Pflaster liegen / sitzen*; 2) **асоціативну мотивованість**: *nicht das Salz zum Brote / zur Suppe haben*; 3) **символічну мотивованість**: *auf den Hund kommen* (ugs.); 4) мотивованість **крилатими виразами, авторськими цитаціями**: *Geld stinkt nicht*; 5) мотивованість **образами з Біблії**: *wie im Abrahams Schoß sitzen / ruhen / schlaffen*; 6) мотивованість **практичним досвідом**: *wissen, auf welcher Seite das Brot gebuttert / gestrichen ist* (ugs.)”.

До особливостей денотативного аспекту ФОСЕР (**Д-блок**) належать: 1) неповне вираження предметного ряду – відсутні такі економічні сфери як *Versicherung* (страхування), *Pharmaindustrie* (фармацевтична промисловість), *die Metallindustrie* (металообробна промисловість), *die Chemieindustrie* (хімічна промисловість) тощо; 2) дифузність денотації ФОСЕР: *schwarzes Gold, schwarze Diamanten* – “вугілля”; 3) подвійна сутність денотата ФОСЕР: *auf eigenen Füßen / Beinen stehen* (стояти на власних ногах) → “бути економічно незалежним” (про особу і підприємство); 4) об'ємне інформаційне поле денотації: ФОСЕР *ein Ritt über den Bodensee* (bildungsspr.) означає ризик високого ступеня + додаткова інформація (ризик, про який підприємець і не здогадується); 5) позначення реальних предметів й ідеальних денотатів (явища психічної й емоційної сфери людської діяльності): *nicht die Welt kosten* (ugs.) – “не дорогий (предмет чи річ) і” *Was kostet die Welt?* (für mich / ihn / sie usw. gibt es keine finanziellen Schwierigkeiten) – “про того, хто немає будь-яких фінансових труднощів”; 6) ФОСЕР із семою “жива істота”: *leben wie die Made im Speck* (ugs.) (im Überfluss leben) – “жити в статках”; 7) ФОСЕР, що позначають як

особи, так і предмети чи абстрактні поняття: *sein Süppchen am Feuer anderer kochen* (sich auf Kosten anderer Vorteile verschaffen) – “на чужих грошах отримати прибуток” (Der Stadtrat wollte mal wieder *sein Süppchen am Feuer anderer kochen*, aber daraus ist zum Glück diesmal nichts geworden).

У *граматичному блоці (Г-блок)* міститься інформація про граматичне значення ФОСЕР незалежно від їх походження, сфери вживання, стилістичного, історично-часового, емоційно-експресивного забарвлення. За граматичною структурою розрізняємо: *ФОСЕР-словосполучення* (1278 од. або 71%), *ФОСЕР-речення* (396 од. або 22%), *мінімальні ФОСЕР* (службова частина мови + базовий компонент) (126 од. або 7%). За функцією у реченні й граматичними ознаками стрижневого компонента досліджувані ФО поділяємо на: 1) *субстантивні*: *Geld und Gut* (alles, was man besitzt) – “майно, багатство” (396 од. або 22%); 2) *дієслівні*: *schwarze Zahlen schreiben* (Gewinne machen) – “приносити прибутки” (1026 од. або 57%); 3) *адвербіальні*: *gepfeffert und gesalzen* (sehr hoch von Preisen, Rechnungen) – “дуже дорого” (216 од. або 12%); 4) *ад’єктивні*: *stempeln gehen* – “безробітний” (162 од.).

До *К-блоку* ФОСЕР включаємо *експресивність й емотивність, образність, оцінку, функціонально-стилістичну належність і національно-культурний компонент*. Конотативний компонент значення ФОСЕР формується лінгвальними й екстралінгвальними чинниками. Експресивність ФОСЕР формують оцінка, образність, емотивність, компонентний склад, структурно-синтаксичні особливості, які виявляються у використанні художніх прийомів як ритм, алітерація, асонанс, рима, проте, основним її джерелом є образність. У ФОСЕР, які виникають на основі переосмислення, образність підтримується дослівним значенням компонентів і прототипами, що існують у мові: *jmdn., sich über Wasser halten* (jmds., seine eigene Existenz [in wirtschaftlichen Hinsicht] mühsam erhalten) – “ледве зводити кінці з кінцями”.

Щодо експресивності, то за ступенем інтенсивності вираженої ознаки, якості, дії або характеристики явища, предмета чи ситуації ФОСЕР поділяємо на: *нейтральні, вищого та найвищого* ступеня інтенсивності. Наприклад, ФОСЕР виражають поняття “заборгованість”: а) нейтрально: *in Schulden geraten, sich in den Schulden stürzen*; б) високого ступеня: *tief in Schulden stecken* (глибоко перебувати у боргах); в) найвищого ступеня: *den Buckel voll Schulden haben* (ugs.), *mehr Schulden als Haare auf dem Kopf haben* (мати боргів більше, ніж волосся на голові), *bis über die beide Ohren in Schulden stecken, tief bis an beiden Ohren in Schulden stecken* (дослів. глибоко, аж по самі обидва вуха бути в боргах).

Оцінний компонент конотативного значення ФОСЕР входить до його семантики поряд з базовою денотативною складовою і формується всім складом ФОСЕР або її окремим компонентом. Оцінювання залежить від соціального досвіду мовця, його освіти, культури та ціннісних норм соціуму (Н. Д. Арутюнова, О. Г. Белявська, Н. Н. Миронова, С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель, В. Н. Цоллер). Найчастіше ФОСЕР виражають негативну оцінку, наприклад: *es von den Lebenden / Lebendigen nehmen* (ugs.) (überhöhte Preise fordern) – “вимагати надто високі ціни.

Національно-культурний компонент семантики ФОСЕР містить інформацію про національно-специфічне сприйняття німецьким етносом реалій, фрагментів дійсності і “навіть чистих конструктів народної свідомості” (Ю. П. Солодуб).

Аналіз, проведений у дослідженні, засвідчив, що національно-культурний компонент відсутній у семантиці тих ФОСЕР, які позначають типові загальнолюдські чи господарські ситуації, стосунки між людьми, як от поняття “надто бідний”: *nicht das Salz zum Brot haben* та її український відповідник – “не мати й солі до хліба”, *jmdm das Hemd über den Kopf ziehen* (ugs.) (jmdm. alles, was er hat, wegnehmen) – “обібрати когось до нитки”.

Переважна більшість ФОСЕР належить до таких, що не мають аналогів в інших мовах, оскільки позначають характерні лише німецькій нації явища господарської й економічної діяльності, її історію, культуру, побут тощо. Так, поняття “жити в статках” виражається у німецькій мові як *warm in der Wolle sitzen* (дослів. сидіти в овечій шерсті). Вираз походить з тих часів, коли овеча шерсть становила велику економічну цінність, натомість в українській мові – ”кататися, як вареник у сметані”, а в англійській – *to be / live in the clover* (дослів. бути / жити в конюшині). По-різному передаються поняття навіть одномовними націями. Поняття “бути фінансово залежним від когось” у австрійців передається як *jmdm auf / in der Schüssel liegen* (дослів. лежати в когось у мисці), а у німців – *jmdm auf der Tasche liegen* (ugs. abwertend) (дослів. лежати в когось у кишені).

Лінгвокраїнознавча конотативність ФОСЕР формується етнореаліями, фоновою лексикою, прямим значенням словесного комплексу-прототипу, що містить інформацію про реалії етнокультурної дійсності, культурно-ментальні факти: *mit doppelter Kreide anschreiben* – “записувати борг у двічі більшим” (звичай німецьких шинкарів записувати борги крейдою на дошці). Крім того, нам вдалося виокремити ФОСЕР: а) з **найвищим** ступенем вияву конотативності (алогізми, персоніфікація, гіпербола, літота): *den Schnee im Ofen backen, sich am kalten Ofen wärmen* (sich mit etw. Aussichtslosem abmühen) – “займатися безрезультатною, марною працею”; б) з **високим** ступенем (ФОСЕР-перифрази): *Kapitäne der Wirtschaft* – “основні галузі економіки”; в) **середнім** ступенем (компаративні ФОСЕР): *arbeiten, daß die Späne fliegen* – “працювати, не шкодуючи сили”; д) з **низьким** ступенем (ФОСЕР, котрі лише в діяхронному вимірі можна зіставити з вільними словосполученнями як генетичними прототипами): *bei jmdm im schwarzen Buch stehen* (etw. noch bezahlen müssen) – “заборгувати комусь”.

За реєстром функціонально-стилістичної значеннєвості ФОСЕР поділяються на: 1) **стилістично нейтральні** або **нейтрально-літературні**, тобто такі, що не мають поміток у словниках: *eine brotlose Kunst* (eine Tätigkeit, die nichts einbringt) – “неприбуткова справа”; 2) **розмовні** (розм. ugs.): *die Kasse klingelt / die Kassen klingeln* (es wird viel Geld eingenommen) – “отримати великий прибуток”. У свою чергу, розмовні ФОСЕР класифікуються як: а) **повсякденно-побутові**: *das ist keine faule Bohne wert* (ugs.) (überhaupt nichts wert sein) – “не бути вартим ламаного гроша”; б) **розмовно-фамільярні** (розм. фам.): *Späne haben* (Geld haben) – “мати надто багато грошей”; в) **просторічні** (прост.): *abgebrant sein* – “прогоріти, лишитися без копійки в кишені; вилетіти в трубу”; д) **жаргонні**: *ein Haufen Kies haben* (salopp) – “мати велику кількість грошей” (злодійський жаргон з початку XVIII ст. та студентський з середини XVIII ст.). 3) **книжні** (книжн., geh.) або **ФОСЕР високого стилю**: *Brief und Geld* – ”пропозиція та попит”, *nicht ruhen und [nicht] rasten* (geh.) – “трудитися не покладаючи рук”; 4) **експресивно-емоційні**

ФОСЕР виражають оцінку і поділяються на **іронічні** ФОСЕР: *keinen / nicht einen Pfifferling für etw. geben* (ірон.) – “не дати ні копійки за щось”; з відтінком **презирливості та зневаги**: *etw. (sich) für ein Linsengericht verkaufen* (розм. през.) – “продати щось за безцінь”; з **жартівливим** відтінком (*scherz.*): *die Arbeit nicht erfunden haben* (ugs. *scherz.*) – “нероба”; з **грубим** відтінком: *Geld wie Dreck / wie Mist haben* (грубо, *derb*) (мати грошей як грязі, як гною) – “бути надто багатим”. Аналіз матеріалу дослідження свідчить, що переважна більшість ФОСЕР належить до розмовного стилю.

Ідеографічне упорядкування емпіричного матеріалу проведено у ракурсі антропоцентричної парадигми з дотриманням ономасіологічного та семасіологічного підходів, підґрунтям яких є тематичний, або денотативний принцип класифікації, що передбачає здатність ФОСЕР передавати те чи інше поняття (А. С. Аксамітов, М. В. Алефіренко, З. О. Валюх, Л. М. Васильєв, А. М. Каплуненко, В. М. Мокієнко, Л. М. Рязановський, Л. П. Пастушенко, Ю. Ф. Прадід, W. Friederich, F. Dornseif). Подібна класифікація враховує також екстралінгвальні чинники та онтологічне розміщення предметів, ознак, властивостей, дій, процесів, подій, станів, відображених у структурі мови (Л. М. Васильєв).

У процесі класифікації емпіричного матеріалу ми послуговувалися термінами **тематична сфера**, **тематико-ідеографічне поле**, **тематико-ідеографічна група**, **тематико-ідеографічне гніздо**. Терміном **тематична сфера** ми позначаємо комплекс ФОСЕР, що входять до складу трьох тематико-ідеографічних полів (далі – ТП), а саме: “Трудова діяльність індивіда” (612 од. або 34%); “Функціонування підприємств / фірм” (1080 од. або 56%); “Національна й світова економіка” (108 од. або 6%). Належність ФОСЕР до тематико-ідеографічного поля (далі – ТП) визначаємо за допомогою “тематичного інваріанта” (далі – ТІН), що позначає певне поле або тематичну / логіко-предмету співвіднесеність ФОСЕР з цим полем. Кожне ТП має незамкнену структуру, широкі семантичні зв’язки внутрішньопольового та міжпольового планів (відношення варіантності, синонімії, антонімії, полісемії). Належність ФОСЕР до тематико-ідеографічної групи визначали за допомогою “тематичного індикатора” (далі – ТІ), або образного стрижня тематичної групи, а у випадках його відсутності, оскільки (стрижневим компонентом може виступати і загальнолітературне слово, користувалися словниковими дефініціями значення ФОСЕР. Наприклад, поняття “заощаджувати” виражають ФОСЕР, у яких ТІ відсутній: *kleine / kleinere Brötchen backen müssen* та *sich krumm legen* (ugs.).

Тематико-ідеографічні групи (далі – ТІГ) будуються за предметно-синонімічним принципом і складають логічно закінчену схему. У словнику Ф. Дорнзайфа під рубрикою “Die Wirtschaft. Finanzen” виокремлено 30 тематичних груп, натомість у нашому дослідженні їх кількість зросла до 70. ТІН характеризується широкою дериваційною базою, створює тематико-ідеографічні гнізда на кшталт **pfennigweise** (adj.): *in Pfennigen, Pfennig für Pfennig, einen Betrag pfennigweise auf den Tisch zählen*.

Схематично тематико-ідеографічна класифікація ФОСЕР може бути представлена таким чином: тематико-ідеографічна сфера (ТІС) → тематико-ідеографічні поля → тематико-ідеографічні групи → синонімічно-антонімічні ряди → тематико-ідеографічні гнізда.

Результати дослідження семантики ФОСЕР показали, що семантична значеннєвість слова-компонента у формуванні цілісного значення виявляється різною – від нуля до одиниці (за О. Д. Райхштейном). Цілісне значення досліджуваних ФО формується у такі способи: 1) економічним компонентом (ЕК) (396 ФОСЕР, або 22%); 2) лексичними одиницями загальномовної сфери (252 ФОСЕР, або 14%); 3) усім компонентним складом загальномовного словосполучення (738 ФОСЕР, або 41%); 4) екстралінгвальними чинниками (414 ФОСЕР, або 23%). До ЕК відносимо слова-компоненти, що позначають грошові знаки, атрибути торгівлі, старі та нові назви вимірювання ваги, площі, об'єму тощо.

ЕК містить цінну національно-культурну інформацію про життя, господарську й економічну діяльність німецького етносу впродовж усієї його історії, і ми розглядаємо його як детермінант етнокультурної інформації. Значення ЕК допомагає зрозуміти цілісне значення ФОСЕР, наприклад, ЕК *die Elle* – лікоть – стара міра довжини, приблизно 55-85см. У німецьких князівствах нараховувалося 132 варіанти цієї міри довжини (пруський лікоть – 66,69см, саксонський – 56,64см, австрійський – 77, 92см), які у 1868 році були замінені метром. Інформація про різні варіанти довжини ліктя актуалізується у ФОСЕР *man kann nicht mit der Elle messen* – “не можна щось точно підрахувати”. Звичка купців розтягувати стрічку при вимірюванні її ліктем таким чином, щоб при цьому продати покупцеві меншу її довжину і в такий спосіб зекономити, дала поштовх до виникнення ФОСЕР: *bei jmdm ist die Elle größer als das Band* – “хтось перебільшує свої прибутки, у когось видатки перевищують прибутки”.

Серед найчастотніших ЕК в емпіричному матеріалі виокремлюємо слова-компоненти – грошові знаки, що були в обігу на території Німеччини у різні періоди її історії: *Pfennig, Groschen, Heller, Deut, Dreier, Sechser, Kreuzer, Scherflein, Batzen, Taler, Gulden, Mark*. Давньою, найдрібнішою розмінною монетою, що перебувала в обігу до кінця 90-х років ХХ ст., починаючи з Х ст., був *Pfennig* (від латинського слова *pannus = Stück Tuch* (шматок матерії), який у давні часи карбувався зі срібла, а з ХVІІІ ст. – з бронзи, нікелю, міді. ЕК *Pfennig* у складі ФОСЕР може вживатися у словниковому значенні, зазнавати переосмислення або активізувати одну із сем свого значення. Найчастіше найдрібніші розмінні монети формують значення “низька цінність або вартість”: *keinen Pfennig (keinen roten Heller, keinen Deut, keinen Dreier, keinen Sechser, keinen Taler) wert sein*; і “заощадливість”: *jeden Groschen / jede Mark umdrehen*. Дослідження засвідчило, що ЕК несуть найціннішу національно-культурну інформацію у досліджуваному корпусі ФО.

У другому розділі “**Утворення фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у ході первинного фразеотворчого процесу**” досліджується формування й становлення семантичних властивостей ФОСЕР, обґрунтовується твердження про те, що процес утворення ФОСЕР тісно пов'язаний і безпосередньо корелює з соціально-економічними, культурно-історичними умовами життя й діяльності німецької нації. Наприклад, введення нової валюти в Німеччині у 90-х роках ХХ ст. викликало появу нового варіанта у ФОСЕР *jeden Groschen / jede Mark umdrehen* → *jeden Euro umdrehen* зі значенням “економити”.

У процесі утворення ФОСЕР взаємодіють вихідна матеріальна форма, екстралінгвальна ситуація, що викликає до життя появу ФОСЕР, і мотивація мисленнєвої, емотивної інформації, що реалізується у ФОСЕР

Механізми утворення ФОСЕР у ході первинного фразеотворчого процесу зумовлені характером їх прототипів: змінними словесними комплексами, стійкими поєднаннями слів нефразеологічного характеру, потенційними фразеологізмами, крилатими виразами, окремими словами. Лексико-семантичний шлях утворення ФОСЕР передбачає зміни у семантиці його прототипів, не торкаючись змін у їх плані вираження. Найпродуктивнішими механізмами лексико-семантичного способу утворення ФОСЕР постають метафоричні та метонімічні перенесення, а також їх підвиди метафоричні порівняння, алогізми, гіперболи, літоти тощо. Семантичного переосмислення зазнають і ті ФОСЕР, які виникли на основі звичаїв, традицій, легенд, історичних фактів, подій, а також ФОСЕР, утворені з участю нереального образу з нереальним образом, але з рушійним чинником екстралінгвальної інформації. Поштовхом до виникнення ФОСЕР *etw. über den Span bezahlen* – “заплатити втридорога” стала інформація про звичай німецьких купців і шинкарів зазначати борги своїх клієнтів на бирці – *Span* (звичай зберігався до кінця XIX ст.). Купець мав, крім того, ще й контрольну бирку (*Gegenspan*), на якій міг позначити борг удвічі більшим і яку міг використовувати при розрахунках з клієнтом.

Метафоричного або метонімічного переосмислення з подальшим розширенням значення зазнають ФОСЕР, що утворилися на основі крилатих висловів, як от: *das liebe Brot* – “хліб насущний” (з молитви “*Vater unser*”) → ФОСЕР *das liebe Brot* – “найнеобхідніше для життя людини” та її розширений варіант з тим же значенням *etw. nötig haben wie's liebe Brot* (дослів. бути потрібним, як хліб).

Структурно-граматичні шляхи утворення ФОСЕР розділяються на: синтаксичні, граматичні та фоносемантичні. Завдяки синтаксичній спеціалізації утворюються, як правило, мінімальні ФОСЕР (“прийменник + іменник”): *auf Abruf* – “на вимогу покупця”, *in bar* – “у формі банкнот та копійок”. У структурній організації парних ФОСЕР (*Zwilingsformeln*) формуючу роль відіграють фоносемантичні чинники – алітерація, рима, ритм, метр, асонанс, гра слів, двозначність, каламбури тощо. Цілісне значення ФОСЕР виникає внаслідок семантичного перетворення сурядних сполучень дієслів та іменників. Об’єднуватися можуть здебільшого семантично близькі за значенням слова, що мають спільний образ або ті, що виражають те саме поняття чи поняття вищого порядку. Наприклад, *unter Dach und Fach* – “захищений, доведений до успішного кінця”, де *Fach* означає відстань між кроквами у будинку селян північних регіонів Німеччини; *schalten* (господарювати) *und walten* (керувати) – “господарювати, розпоряджатися на свій розсуд”. Деякі ФОСЕР утворюється за допомогою: а) алітерації: *Notdurft und Nahrung* – “насущні потреби людини”; б) асонансу: *Lohn und Brot* – “заробіток”; в) повтору голосних і приголосних: *Handel und Wandel* – “господарське та суспільне життя”.

Механізм фразеологізації ФОСЕР, **побудованій на грі слів, двозначності**, каламбурах спирається на наявність різних значень у тотожних або схожих компонентах, або на полісемію чи паронімію відповідних лексичних одиниць: *etw. aus der Armenkasse kriegen* – “отримувати допомогу з соціальної установи” (слово *arm* “бідний” і *die Arm* “рука”).

Лексико-граматичний шлях утворення ФОСЕР передбачає експлікацію вихідної матеріальної форми, семантичний зсув через наявність історизмів або архаїзмів, запозичення, народно-етимологічне переосмислення (за С. М. Солдатовою). У ході дослідження було виявлено ФОСЕР, при утворенні яких формуючу роль відіграли порядок слів, кількісне розширення чи скорочення, граматичні правила сполучуваності слів (одинична, серійна та модельована сполучуваність), а також тип зв'язку між його компонентами (ідіоматичність, вибірковість, преференційність): *heiβes Geld* (гарячі гроші) – ”нестійка іноземна валюта, яку комерсант намагається збути якомога швидше”, *heiβe Ware* (гарячий товар) – “украдений або контрабандний товар, який намагаються збути якомога швидше” (розм.).

Утворення ФОСЕР з участю народно-етимологічного переосмислення суттєво відрізняється від традиційних способів виникнення ФОСЕР. Незрозумілий компонент словосполучення замінюється мовцем на зрозуміле для нього словом. Між нововведеним компонентом і рештою компонентів складаються ідіоматичні відношення, коли значення цілого не виводиться із значень її складових (невмотивованість окремих компонентів словосполучення). У сучасній лінгвістиці виокремлено *фонетичний, семантичний, морфологічний, орфографічний, лексичний зсув*, комбіновані способи (за С. М. Солдатовою) способи народно-етимологічного переосмислення. У досліджуваному корпусі ФО найпоширенішими виступають фонетичний та семантичний. Прикладом такого переосмислення може бути нижньонімецький локальний зворот *Beren anbinden* “оподаткувати когось”, у якому незрозумілий нижньонімецький компонент *Bere* – “податок” був замінений схожим за звучанням словом *Bär* (ведмідь). У такий спосіб мотивований зворот *Beren anbinden* перетворився на демотивовану ФОСЕР *einen Bären anbinden* зі значенням “робити борги”.

Досліджуваному корпусові ФОСЕР властиві запозичення давнього (з латинської, французької, італійської, давньоєврейської та ідиш) і сучасного періоду (в основному, з англійської мови та її американського варіанта). До особливостей запозичень на емпіричному матеріалі відносимо: а) запозичення одного компонента: *das sind ja Apothekerpreise* (lat. *apotheca* < griech. *apothèkē* = *Aufbewahrungsort*) – “шалені гроші”, *der Laden ist doch'ne Apotheke* – “магазин, де дорого продаються товари”; б) запозичення компонентів з різних мов як, наприклад, у ФОСЕР *per comptant* – “оплата готівкою”, в якій компонент *per* запозичений з латинської, а компонент *comptant* – з французької мови; в) незначні запозичення способом калькування: *Big Bang* (анг.) – *großer Knall* – “Великий шок” (різкі зміни у фінансовій практиці або економічній політиці); г) інтенсивні запозичення спортивної лексики з англійської мови та її американського варіанта (“*Versportung der Sprache*” – насичення німецької мови англійськими спортивними термінами): *dem Wirtschaftssystem sad blow versetzen* – “нанести тяжкий удар по економічній системі”. Результати дослідження показали, що запозичення давнього періоду зазнали асиміляції, які іноді можна виявити лише етимологічними пошуками, натомість запозичення сучасного періоду в основному зазнають звуження свого значення.

У ході первинного фразеотворчого процесу відбувається: 1) метафоричне переосмислення (846 ФОСЕР, або 47%); 2) метонімічне переосмислення (684

ФОСЕР, або 38%); 3) персоніфікація (180 ФОСЕР, або 10%); 4) гіперболізація (54 ФОСЕР, або 3%); 5) літота (27 ФОСЕР, або 1,5%); 6) порівняння (9 ФОСЕР, або 0,5%).

У третьому розділі **“Утворення фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у ході вторинного фразеотворчого процесу”** досліджується ФОСЕР, що є базою для утворення нових ФОСЕР, а також нових ФО та нових ЛО, що поповнюють не тільки досліджуваний корпус ФОСЕР, а й загальний фразеологічний фонд і словниковий склад німецької мови.

Вторинний фразеотворчий процес належить до відносно нових аспектів дослідження фразеологічного складу німецької мови. Під вторинним фразеотворчим процесом розуміємо процес формування ускладнених мовних знаків на основі ФО, утворених у ході первинного фразеотворчого процесу.

Для визначення статусу базової та похідної ФОСЕР або ФО досліджувані знаки розглядалися у діахронному та синхронічному аспектах. Основною передумовою у визначенні статусу похідної ФОСЕР слугувала наявність діахронного прототипу (термін О. І. Денисової), а для ФОСЕР, утворених за певною моделлю — наявність синхронічного прототипу. Факт похідності ФОСЕР підкріплювався також і наявністю фіксації її у лексикографічних джерелах. Ретроспективний аналіз у більшості випадків дозволив встановити лінгвальні й екстралінгвальні джерела походження та дату виникнення ФОСЕР.

До основних шляхів вторинного фразеотворчого процесу ФОСЕР належать: *семантичні, структурно-граматичні та структурно-семантичні*. Залежно від активності чи пасивності плану змісту і / або плану вираження чи активності обох планів, вірізняємо ці основні шляхи вторинного фразеотворчого процесу.

Семантичний шлях утворення нових ФОСЕР передбачає зміни у традиційній семантиці вихідної ФОСЕР без порушення при цьому її лексико-граматичного складу. Основними семантичними механізмами утворення ФОСЕР у такий спосіб виступають вторинне і паралельне метафоричні переосмислення. Вторинний метафоричний зсув типовий для ФОСЕР з мінімальною абстрактною семантикою. Так, ФО *sein Bündel packen / schnüren (sich fertig zur Abreise machen, zum Weggang fertigmachen, weggehen)* – “збирати речі, відправлятися в дорогу” – набула значення у ході первинного фразеотворчого процесу і потрапила у мовний вжиток у кінці XVIII століття (у 1800 році за словником Г. Кюпера). У результаті вторинного метафоричного зсуву зворот набув розширеного значення – “бути звільненим”, яке фіксується новітніми словниками Г. Дроздовські, В. Фрідеріха, В. І. Гавриця, О. П. Пророченко, виданих у другій половині XX століття.

Унаслідок паралельного метафоричного переосмислення виникають кілька первинно-образних значень ФО або омонімічні ФО (термін Ю. А. Гвоздарьова, О. М. Єрмакової). Вторинний фразеотворчий процес пов'язаний з розпадом багатозначної ФО і втратою спільної для її значень семи, унаслідок чого з ядра виокремлюється сема, що до вторинного семантичного зсуву перебувала на периферії. У новому фразеологічному значенні формується нове понятійне ядро на основі специфічних семантичних ознак, наприклад, ФОСЕР *an der Quelle sitzen* зі значеннями: 1) “отримувати товари від виробника, з перших рук” і 2) “отримувати / мати інформацію з перших вуст”. У ході вторинного фразеотворчого процесу

традиційне значення ФОСЕР зазнає: а) *розширення* (генералізації), наприклад: *in Schwung kommen* (ugs.) :означає: 1). “стати бадьорим, жвавішим (про людину); 2) “поліпшуватися (про роботу підприємства)”. Порівняємо: ”Nach dem dritten Kognak kam der Moderator ganz schön in Schwung (Після третьої чарки коньяку посередник значно пожвавішав) і ”Der Handel mit China kam erst in den letzten Jahren einigermaßen in Schwung (Тільки в останні роки торгівля з Китаєм якимсь чином пожвавішала); б) *звуження*, наприклад, *jmdn. auf die Straße werfen / setzen*: 1) “звільнити з роботи” та 2) “розірвати договір оренди квартири”; в) *диференціації* за умови наявності слів-конкретизаторів, а саме: (*жива істота – предмет, конкретність – абстрактність*), наприклад: *etw. (Geld) in die Taschen stecken* – “привласнити щось (гроші)” та *jmdn in die Taschen stecken* – “взяти верх над ким-н.”. Семантичний спосіб утворення ФОСЕР у ході вторинного фразеотворчого процесу свідчить про відносно стабільний та сталий характер їх семантики.

До найпродуктивніших механізмів утворення ФОСЕР у ході вторинного фразеотворчого процесу відносимо такі структурно-граматичні механізми: *структурно-граматичне* варіювання, що передбачає *лексичні, морфологічні та синтаксичні* варіювання компонентів ФОСЕР. Основними критеріями визначення варіантності ФОСЕР постають: а) незмінність фразеологічного значення при заміні лексичних компонентів; б) незмінність граматичної характеристики ФО при зміні граматичних форм лексем-компонентів; в) близька образність слів-компонентів, тобто не порушення, збереження внутрішньої форми всієї ФОСЕР; г) однакова стилістична належність слів-компонентів.

Найпоширенішим типом варіювання у корпусі ФОСЕР є *лексичне варіювання* компонентів, як правило, іменників, дієслів, а також іменників і дієслів разом. Лексичне варіювання відбувається на основі: а) синонімічних відношень компонентів: *den Leibgurt / den Riemen / den Gürtel enger schnallen* (дослів. застібати пасок) – “голодувати, обмежувати себе у чомусь” та *etw. geht / kommt nicht aufs Kerbholz* – “щось не йде у рахунок боргу”; б) належності компонентів до одного тематичного поля або семантичної групи: *auf der Straße* (вулиця) / *auf dem Pflaster* (бруківка) *liegen* – “бути безробітним”; *schwere Einbußen erleiden* (зазнавати) / *erfahren* (зазнати) / *haben* (мати) – “зазнати збитків”; в) лексичних компонентів, які виступають синонімічними лише в одному зі своїх значень: *unter den Hammer bringen / kommen* – “бути проданим з молотка”.

Морфологічне варіювання передбачає зміни у межах однієї або кількох форм компонентного складу ФОСЕР, без порушення при цьому її лексичної та категоріально-граматичної тотожності. Найчастіше варіюються: а) нульовий, означений, неозначений артиклі: *das / ein Heidengeld kosten* – “щось коштує великих грошей”; б) неозначено-особовий займенник – заперечна частка *nicht* + неозначений артикль: *keinen / nicht einen Deut für etw. geben* – “ні копійки не заплатити за щось”; в) прийменники: *im / aus dem vollen leben* – “жити заможнo”; г) число іменника однина / множина, зменшувальна форма іменника: *ein Loch / Löcher aufmachen* – “робити нові борги для покриття попередніх”, *etw. klappt wie an der Schnur / Schnürchen* – “справа, діло проходить успішно”; д) іменник – його локальний відповідник: *(das Geld) in den Schornstein / Schlot* (landsch.) / *ins Kamin* (schweiz.) *schreiben* – “вважати гроші пропавшими”. Особливістю морфологічного варіювання у

складі ФОСЕР є нейтралізація граматичної повнозначності його компонентів, як от: заміна “нульовий → неозначений → означений артикль”, “іменник у однині чи множині” та ін. Для становлення цілісного значення ФОСЕР такі заміни не відіграють суттєвої ролі, наприклад: ФОСЕР *nach Stück arbeiten* та *nach dem Stück arbeiten* мають однакове значення “працювати відрядно”, *ein Heidengeld kosten* чи *das Heidengeld kosten* – “коштувати великих грошей”.

Структурно-семантичні модифікації ФОСЕР представлені субституцією (кількісною і якісною), викликаною бажанням поновити образ, замінити запозичений іншомовний компонент на зрозумілий для носіїв мови, створити інший відтінок значення або увиразнити його інтенсивність, надати територіальній маркованості ФОСЕР: *auf großem Fuß leben* → *auf großem Zinsfuß leben* – “розкошувати на відсотки з капіталу”, а також *weggehen / sich verkaufen wie warme Semmeln* / (schweiz.) *frische Weggli* (deutsch) – “щось розкупується надто швидко”.

Типовим механізмом вторинного фразеотворення ФОСЕР вважаємо розширення її базової структури додатковими поширювачами, що займають *препозитивні*, *інтерпозитивні* та *постпозитивні* позиції у структурі ФОСЕР. Результати дослідження свідчать про те, що розширенню підлягають усі структурні типи ФОСЕР, наприклад: *jmds Weizen blüht* (jds Geschäft, Beruf, Lebensumstände sind sehr gut) – “у когось процвітає життя, бізнес” → *wissen, wo der Weizen am besten blüht* – “знати, де можна отримати найбільший прибуток” (з 1930 року у мовному вжитку); → *jmd hat Weizen feil* – “хтось має міцний матеріальний стан” → *der Weizen auf dem Feld ist noch kein Geld* – “не той хліб, що надворі, а той, що в коморі” → *Nachbars Weizen steht immer besser* – “у когось завжди щось краще”. Аналіз емпіричного матеріалу доводить, що фразеотвірною основою постають також і мінімальні ФОСЕР, як от: *Grund und Boden* – “земля, земельне володіння” → *etw. in Grund und Boden wirtschaften* – “невдалим господарюванням довести щось до краху” → *in Grund und Boden schämen* – “сильною мірою присоромити кого-н.”, *auf Pump* – “в борг” → *auf Pump leben / kaufen* – “жити / купувати на позичені гроші, в кредит”.

Поширеним механізмом вторинного фразеотворення ФОСЕР виступає скорочення базової структури (фразеологічний еліпсис) завдяки усуненню надлишкових компонентів у її складі. Найчастіше усуваються кінцеві, серединні слова-компоненти й займенники, прикметники, числівники та службові частини мови. Наприклад: *ein braves Pferd stirbt in den Sielen* (дослів. добрий кінь помирає в упряжі) → ФОСЕР *in den Sielen sterben* (literar.) – “працювати до останнього, померти на своєму робочому місці” → ФОСЕР *immer in den Sielen gehen / sein* – “невтомно працювати, гнути спину” → ФОСЕР *jmdn. in den Sielen treiben* – “змушувати когось працювати”.

Нетиповим виявилось утворення ФОСЕР через нав'язування відношень перехресності на основі кількох вихідних ФО (контамінація). Ідентифікаційною ознакою контамінованих ФОСЕР є дериваційно-кількісний показник, тобто наявність у їх складі компонентів кількох базових ФО. Фразеологічна контамінація передбачає скорочення структури однієї чи обох ФО внаслідок заміни, вклинювання, прилягання, поєднання однорідних компонентів або виведення “зайвих” компонентів з базової ФОСЕР, наприклад: *pleite machen* – “прогоріти,

вилетіти в трубу, збанкрутувати” + *flöten / kaputt gehen* – “щось іде прахом = *pleite gehen* – “стати неплатоспроможним”. Виявлено випадки поєднання двох вихідних ФО без будь-яких кількісних або якісних змін: *sich aus der Affäre ziehen* – “виплутатися з біди, із скрутною ситуацією” + *mit Anstand* – “гідно, з честю” = *sich mit Anstand aus einer Affäre ziehen* – “гідно вийти з важкого становища”. Контаміновані ФОСЕР реалізують два типи значення: а) нове, відмінне від значення контамінованих ФОСЕР; б) конотативно (експресивно або стилістично) модифіковане значення однієї з вихідних ФО.

ФОСЕР можуть виступати також і основою для утворення нових слів. До основних способів словотворення на їх основі відносимо *морфологічний* (зрощення та словоскладання) і *лексико-семантичний*. Найчастіше утворюються іменники (*verstärkende Zusammensetzungen*): *flau machen* → *der Flaumacher* – “спекулянт, що грає на пониження курсу акцій на біржі” → *die Flaumacherei* – “гра на біржі на пониження” та прикметники: *fleißig wie die Biene* (старанний як бджола) → *bienenfleißig* – “надто старанний”. У відфраземному словотворенні простежується не механічне словоскладання, а вибірковість компонентного складу: *auf den Bärenhaut liegen* (лежати на шкірі вбитого ведмеда) – “ледарювати, нічого не робити” → *der Bärenhäuter* – “ледащо”, а не *der Bärenhautlieger* (той, що лежить на шкура вбитого ведмеда).

Вважаємо, що вторинний фразеотворчий процес на ґрунті ФОСЕР викликаний онтологічними властивостями досліджуваних ФО, а саме: а) дифузністю і нереалізованим семантичним потенціалом їх значення, утвореного у ході первинного фразеотворчого процесу, що уможлиблює позначення інших денотатів (Г. Бюргер, О. П. Дмитренко, В. М. Телія); б) нарізнооформленістю ФОСЕР, яка зумовлює значну проникливість їх структури – зміну / заміну компонента(-ів), уведення до їх складу додаткового(-их) слова / слів-конкретизатора(-ів), вилучення їх окремих елементів для лаконічного стислоговисловлювання.

Отримані результати дослідження свідчать, що ФОСЕР є типовими знаками вторинної номінації, що утворюються, розвиваються, трансформуються упродовж свого функціонування у мові. У ході вторинного фразеотворчого процесу нові ФОСЕР утворилися у такі способи: а) семантичний (252 ФОСЕР або 14%); б) структурно-семантичний (576 або 32%); в) структурно-граматичний (882 ФОСЕР або 49%). Також виявлено, що лише 90 ФОСЕР або 5% від загальної кількості не зазнали жодних змін.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне обґрунтування наукової проблеми, суть якої полягає в установленні структурних і семантичних особливостей ФОСЕР у сучасній німецькій мові, у визначенні шляхів та механізмів їх утворення, а також у вивченні національно-культурної специфіки досліджуваних ФО.

Дослідження структурно-семантичної, функціональної та національно-культурної специфіки ФОСЕР у сучасній німецькій мові засвідчило, що досліджувані ФО утворюються шляхом метафоричного і / чи метонімічного переосмислення окремих компонентів, змінних словесних комплексів, стійких поєднань слів нефразеологічного характеру, потенційних фразеологізмів та крилатих виразів.

За граматичною структурою досліджувані ФО поділяються на: *мінімальні ФОСЕР* (прийменник + іменник), *ФОСЕР-словосполучення*, *ФОСЕР-речення*. За функцією у реченні й граматичними ознаками стрижневого компонента ФОСЕР бувають: 1) субстантивні; 2) дієслівні; 3) адвербіальні; 4) ад'єктивні.

Досліджувані ФО становлять важливу підсистему у фразеологічному фонді сучасної німецької мови, об'єднану тематичним індикатором “соціально-економічна реальність” у “Тематичну сферу”, що складається з трьох об'ємних тематико-ідеографічних полів: “Трудова діяльність індивіда”, “Функціонування підприємств / фірм”, “Національна та світова економіка”. ФОСЕР мають розгалужені парадигматичні відношення, зокрема синонімію в середині поля, групи або міжпольову і міжгрупову синонімію, а також гіперо-гіпонімічні відношення у ТПГ. Це свідчить про системний характер ФОСЕР, а також про їх здатність до різнопланової, багатогранної номінації реалій соціально-економічної сфери німецької мови.

ФОСЕР будь-якого структурного типу є знаками з максимально повним семантичним набором, кодифікованим у формі макрокомпонентів (блоків), що охоплюють мотивацію, денотацію, граматичне значення, оцінку, емотивність, експресивність, національно-культурну інформацію та функціонально-стилістичну належність. Національно-культурна складова семантики ФОСЕР утворюється значенням ЕК, усім значенням ФОСЕР та її прототипами – генетично вільними словосполученнями.

Стрижневими компонентами ФОСЕР виступають не лише ЕК, а й лексичні одиниці загальнолітературної мови. Детермінантами етнокультурної інформації вважаються ЕК, оскільки вони містять цінну інформацію про життя, побут, історію, господарську діяльність німецького етносу.

ФОСЕР належать до високоінформативних, експресивних мовних знаків, що виражають ознаки, дії, якості з різним ступенем інтенсивності (*нейтральним, вищим та найвищим*). Оцінка, виражена ФОСЕР, часто не збігається з соціально й індивідуально прийнятою нормою. ФОСЕР несуть певний прагматичний потенціал і в семантичному плані найчастіше виражають негативну оцінку.

ФОСЕР є динамічними мовними знаками, оскільки у ході вторинного фразеотворчого процесу на їх основі семантичним, структурно-семантичним структурно-граматичним способами утворюються нові ФОСЕР, нові ФО, а також відфраземні ЛО.

Порушені в реферованій роботі проблеми мають перспективу подальших пошуків у плані зіставного аналізу ФОСЕР німецької, української та англійської мов, фразеологічної деривації як системного чинника фразеотворення, вивчення та аналізу ФОСЕР у зв'язку з проблемами їх відтворення при перекладі українською мовою, функціонування ФОСЕР у художньому і нехудожніх дискурсах.

Основні положення дисертації висвітлено в публікаціях

1. Дмитренко О. П. До питання внутрішньої форми фразеологізмів на позначення економічних понять / О. П. Дмитренко // Наука і сучасність: Збірник

наукових праць Національного педагогічного університету імені Драгоманова. – К.: Логос, 2002. – Том XXXIII. – С. 182–188.

2. Дмитренко О. П. До питання перифрази як бази утворення ФО з компонентом на позначення економічного поняття / О. П. Дмитренко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Збірник наукових праць. – Вип.. 3. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2003. – С. 63–68.

3. Дмитренко О. П. Ідіоматичність фразеологічних виразів з компонентом на вираження економічних понять (на матеріалі німецької мови) / О. П. Дмитренко // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том XL. – С. 159–164.

4. Дмитренко О. П. Структурно-граматичне варіювання фразеологічних одиниць на позначення економічних понять як один із способів їх утворення (на матеріалі німецької мови) / О. П. Дмитренко // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені Драгоманова. – К.: Логос, 2004. – Том 43. – С. 223–229.

5. Дмитренко О. П. Реалія як компонент фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічної сфери у сучасній німецькій мові / О. П. Дмитренко // Наукові записки. Серія “Філологічні науки” (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Г. В. Самойленка]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2009. – Книга 2. – С. 106–109.

6. Dmytrenko O. Die linguolandeskundliche Potenzen der Phraseologismen der deutschen Wirtschaftssprache (deutsch-ukrainische phraseologische Parallele) / O. Dmytrenko // Germanistik in der Ukraine: Thesen des Vortrages der Internationalen Konferenz, April, 2006 – Kiew: Ukrainischer Hochschulgermanistenverband, Kiewer Nationale Linguistische Universität, 2007. – S. 94–100.

Анотація

Дмитренко О. П. Фразеологічні одиниці на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові: структурний та семантичний аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Херсонський державний університет, Херсон, 2010.

Дисертація присвячена вивченню фразеологічних одиниць сучасної німецької мови на позначення соціально-економічних реалій (далі – ФОСЕР), їх структурно-семантичному аспектові. На ґрунті комплексного аналізу з використанням системного, ономаціологічного й семасіологічного підходів із залученням знань суміжних галузей науки було досліджено, що утворення семантики ФОСЕР базується на закономірних когнітивних зв'язках образів, символів, знаків, а також на уяві та фантазії про навколишній світ у свідомості людини. Цілісне значення ФОСЕР представлене у формі блоків для висвітлення його структурно-семантичних особливостей. Виявлена специфіка формування цілісного значення ФОСЕР у ході первинного фразеотворчого процесу, показана роль слова-компонента у формуванні семантики досліджуваних ФО.

Лексичні одиниці, що позначають етнореалії соціально-економічної сфери, тобто економічний компонент розглядається як детермінант етнокультурної інформації. Емпіричний матеріал класифікований за тематико-ідеографічним принципом і досліджений у ході вторинного фразеотворчого процесу. У ході дослідження встановлено, що внаслідок результаті дії семантичних, структурно-граматичних та структурно-семантичних механізмів ФОСЕР стають основою для утворення нових ФО і лексичних одиниць, а також нових ФОСЕР.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що ФОСЕР становлять унікальні комплікативні знаки вторинної номінації з багатою національно-культурною інформацією, що не втрачають свої комунікативної цінності, розвиваються, оновлюються, пристосовуються до умов комунікації, а також слугують основою для утворення інших мовних знаків.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, первинний фразеотворчий процес, вторинний фразеотворчий процес, слово-компонент, економічний компонент, етнореалія, прототип.

Аннотація

Дмитренко Е. П. Фразеологические единицы, обозначающие социально-экономические реалии в современном немецком языке: структурный и семантический аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Херсонский государственный университет, Херсон, 2010.

Диссертация посвящена изучению фразеологических единиц, обозначающих социально-экономические реалии в современном немецком языке (далее – ФЕСЭР). В диссертации проведен комплексный анализ исследуемых фразеологических единиц (далее – ФЕ), позволивший, во-первых, установить целостность значения ФЕСЭР, а во-вторых, представить семантическую структуру ФЕСЭР в форме следующих блоков: мотивационный блок (М-блок), денотативный блок (Д-блок), грамматический блок (Г-блок), коннотативный блок (К-блок), включающий экспрессивность, эмотивность, образность, функционально-стилистическую градацию, национально-культурный компонент.

Комплексный анализ позволил выявить особенности денотативно-сигнификативной соотнесенности ФЕСЭР и разработать их тематико-идеографическую классификацию. В процессе исследования было установлено, что лексический экономический компонент относится к ядерным в формировании целостного значения ФЕСЭР и является не только индикатором отнесенности словесного комплекса к исследуемой тематической сфере, но и содержит ценностную информацию о немецком этносе. Результаты исследования свидетельствуют о том, что национально-культурная семантика исследуемых ФЕ формируется: а) значением экономического компонента; б) целостным значением ФЕСЭР, содержащих специфические фоновые знания; в) прототипами ФЕСЭР – генетически свободными словосочетаниями, значение которых раскрывается этимологически. Процесс образования ФЕСЭР тесным образом связан и непосредственно коррелирует с социальными, культурно-историческими условиями жизни и деятельности немецкой нации и реагирует на наименьшие изменения в обществе.

Первичной материальной формой для образования ФЕСЭР выступает слово, словосочетание и предложение. К основным способам первичного фразеобразовательного процесса ФЕСЭР относим семантический, лексико-семантический, грамматико-семантический, лексико-грамматический. Главными механизмами формирования корпуса исследуемых фразеологических знаков считаем метафорическое и метонимическое переосмысление прототипов ФЕСЭР.

Для исследуемых ФЕ характерны заимствования одного или нескольких компонентов. Для современных заимствований характерны заимствования с английского языка и его американского варианта, особенно спортивной лексики (*Versportung der Sprache*). ФЕСЭР имеет тенденцию к развитию. В процессе вторичного фразеобразования на их базе образуются новые ФЕСЭР, новые ФЕ, а также новые лексические единицы.

Среди способов вторичного образования, к которым относятся семантический, структурно-грамматический, структурно-семантический наиболее распространенными являются структурно-грамматический и структурно-семантический. Семантический путь образования ФЕСЭР предусматривает изменения их семантики при неизменном лексико-грамматическом составе. Главным условием структурно-грамматических способов образования ФЕСЭР является постоянство их фразеологического значения и грамматической формы при структурных изменениях его компонентов.

Новое переносное, вторично-образное значение ФЕСЭР возникает в результате вторичного и параллельного переосмысления. Новое переносное значение ФЕСЭР возникает и при наличии конкретизаторов (человек – предмет, конкретность – абстрактность). Результаты исследования свидетельствуют, что наиболее распространенными типами варьирования компонентов ФЕСЭР являются лексическое и морфологическое, реализующиеся как на основе синонимических отношений компонентов, так и на отнесенности компонентов к одному тематическому или семантическому полю или группе. Морфологическое варьирование предусматривает вариации артиклей (нулевого, неопределенного, определенного), неопределенно-личных местоимений, различных предлогов, имени существительного в единственном и множественном числе, а также его уменьшительно-ласкательной формы.

В результате структурно-семантических модификаций ФЕСЭР происходит их количественная и качественная субституция, вызванная желанием носителей языка обновить образ, заменить заимствованный иностранный компонент, увеличить степень интенсивности его значения. Типичными механизмами вторичного фразеобразования ФЕСЭР являются расширение и сокращение (фразеологический эллипсис) их базовой структуры. Расширение базовой структуры характерно для всех структурных типов ФЕСЭР, включая также и минимальные ФЕСЭР. Фразеологический эллипсис свойственен тем ФЕСЭР, которые в своем составе имеют несколько семантических центров или, словность компонентов которых равняется 1 (сохраняют свое словарное значение в составе ФЕСЭР).

На материале исследования был рассмотрен также процесс образования лексических единиц на базе ФЕСЭР, возникающих вследствие конденсации значения всей ФЕСЭР, путем сложения ее отдельных компонентов. Понимание

значения таких лексических единиц требует знания семантики всего фразеологизма и каждого его компонента в отдельности.

Результаты исследования корпуса ФЕСЭР в современном немецком языке дают возможность сделать следующие выводы: а) ФЕСЭР являются особенными знаками вторичной номинации, которые вербализуют один из самых важных аспектов жизни и деятельности немецкого общества, а именно его социальную, хозяйственную, экономическую жизнь и деятельность; б) факторы лингвистического и экстралингвистического порядка служат первопричиной образования ФЕСЭР; в) ФЕСЭР образуют обширную подсистему в общем фразеологическом фонде немецкого языка (1800 знаков) и содержат емкую национально-культурную информацию, в частности, их экономический компонент. Семантика исследуемых ФЕ сложна, противоречива, однако относительно стабильна, поскольку, как и другие языковые знаки, находится под давлением языковой системы немецкого языка.

Ключевые слова: фразеологическая единица, первичный фразеологический процесс, вторичный фразеологический процесс, слово-компонент, экономический компонент, этнореалия.

RESUME

Dmytrenko O. P. Phraseological Units for Designation Social-Economic Realias in Modern German: Semantic and Structural Aspects. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in philology, speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Kherson State University, Kherson, 2010.

This thesis focuses on the study of semantic and structural aspects of the phraseological units for designation social-economic realias in modern German by taking into account their ethnic and cultural specifics. The dissertation suggests a comprehensive analysis of the source of the studied phraseological units, the ways of their formation as a result of primary and secondary phraseological process. The comprehensive analysis made it possible to define the ways and mechanisms which lead to the integrity of meaning of the phraseological units and group them into the blocks, which show the peculiarities of the denotative-significative correlation of the studied phraseological units.

It has been proved that the economic component belongs to a basic one and is regarded to be the indicator of national-cultural semantics formed either by separate components, or by the whole structure of the phraseological units as well as by their prototypes – genetic free word-combination. The onomasiological and semasiological analysis has revealed phraseological derivation mechanisms and the role of the phraseological units for designation social-economic realias in the enrichment of the vocabulary of modern German.

Key words: phraseological unit, primary and secondary phraseological process, phraseological derivation, lexical (economic) component, realia.